

MANUEL LEKUONAREN LITERATUR KREAZIOA (*)

Juan M.ª Lekuona

Gai honi buruz dagoen bibliografiari begiratzen badiogu, eta norberak zuzenean ezagutzen duena kontuan hartuz, oharkizun jakinak eta jakingariak egokitzen zaizkigu aukeran. Hasteko, eta sarrera giran, zenbait ohar orokor egin dezagun.

Manuel Lekuonaren kreaziozko literatur idazlanak han eta hemen zabaldurik aurkitzen dira argitaraldi zeharo desberdinetan, lanei hurbilketa bat egitea nahiko zaila gertatzen delarik. Eta zailtasun hau oraindik areagotzen dela esan behar, idazlan hauek agortuak daudelako, edota bilduma eskuragaitzetan aurkitzen direlako. Eta ez hori bakarrik: zenbait idazki argitaratu gabe dago oraindik, egilearen esku-izkributan, noiz argitaratuko zai.

Bestalde, Lekuona Zaharraren literaturgintza beren liburuetan aipatzen dutenek ere, langintza horren zati edo alderdiren bat bakarra dekarte; eta ikuspegi orokorra damaigutenek, berriz oso orokorki eta oso laudoriotsu aurkezten digute autorea. Hitz batean esateko, iritzi onekoa bezain gutxi zehaztua gertatzen dela Manuel Lekuonak berak sorturiko literaturaz eman den iritzia.

Hala ere, une hauetan konponbiderik izan dezake idazkiak eskuratzeko aipatu zailtasunak. Egilearen *Idaz-lan Guztiak* sailean, literaturgintz pertsonala bere osoan etorriko da, erabateko bilduma tajutuz. Beraz, asko erraztuko da idazlanetara hurbiltzea.

Idazlan guztien bidez Manuel Lekuonaren literaturgintza eskuarteko egin ondoren, norbereko literatura horren aurkezpen zehatzago eta sistematuago baten beharra gelditzen zaigu. Eta behar honi osabide bat emateko asmotan dator nire gaurko arakatze hau, aurtengo zenbait gertakizunek eraginik etorri ere.

(*) Lan hau, bere osoan, azterketak eta oharrak barne, EUSKO IKASKUNTZAK argitaratu du: Ikus Hizkuntza eta Literaturaren 3gn. Kuadernoa.

Ospe haundiko bi omenaldi jaso ditu Lekuona Zaharrak: Gipuzkoako Foru Aldundiak Urrezko Domiña eman dio, eta Gipuzkoako Seme Kuttun Titulua eskuratu; eta Eusko Ikaskuntzak eta Araba, Bizkaia eta Gipuzkoako Foru Aldundiek omenaldi bat eskaitzen diote Donostian. Eta omenaldiko txostenetan literatura pertsonalari buruzkoa gure esku dagoenez, egokialdi hau ona iruditu zaigu gaiari astiroagoko azterketa bat eskaintzeko, gaiak gure iduriko, merezia duenez. Manuel Lekuonak literatur kreazioa burubelarri landu ez badu ere, arretagarri diren zenbait gauza eskaintzen digu: haur literatura, konta-poesia eta prosa ez-literarioa; eta zeresanik ez darabilzkien teknika zaharrak eta lortzen dituen formulaketa ongi landuak.

Baita ere, aipagarria derizkiot beste honi: Lekuona Zaharra nahiko atipiko gertatzen dela gerraurreko eta gerrondoko literatur mugimenduetan. Bere hitz-lauzko eta hitz-neurtuzko lanek ez dute mendekotasun nabaririk eredu-mailan ez Orixe eta ez Lizardirekin, orduan beste askok zuten bezala; eta oraindik zerikusi txikiagoa duela esan behar azkenaldiko joera ezagunekin. Eta atipikotasun honek garrantzi berezia ematen diela esango genuke bere literatur idazlanei bai teknika aldetik, bai estilo aldetik, bai ederkerari buruzko zenbait gustamolderen aldetik. Eta hori dela bide, ongarria dela uste dugu Manuel Lekuonaren kreaziozko literatura arakatzea, mugimenduen joera nagusietatik kanpo dabiltzanak ere kontuan eduki ditzagun. Aniztasunezko ikuspegiak bere bahoia du bai errealitatea ezagutzeko, bai joera gutxiago ezagutu horiek erabilgarri bihurtzeko.

1. INGURUGIROA

Erakunde batzuren eta kultur mugimendu kajinen barruan egiten dugu beti gure literatur idazlana. Eta behar bada, lege honen barruan, Manuel Lekuonak are eta gehiago markatuko du denena den joera hori. Inork gutxik bezala daki gizarteak dakarkiona jasotzen eta testigu aparta izaten; eta inork gutxik bezala baita ere, itzuliko dizkio kolektibitateari, berak han eta hemen jasotakoak, lan berri eta literatur mugimendu eginik itzuli ere. Eraginak jaso eta eragile izan, tradizioa bereganatu eta bide berriak ebaki: utziezinezko xehetasunak ditugu Manuelen literaturgintzaz historikoki jabetuko bagara.

1. *Etxea*

Manuel Lekuonak, eta literaturaz bakarrik ari garelarik, etxekoa du poesigintzarako lehen eragina. Bere amaren anaiordea zuen Migel Antonio Iñarra (1864-1898), poeta sarizatua. Apaiz hau gazterik hil zen eta beronen biblioteca Manuelen baserrira etorri zen parte. Apaiza eta poeta zen osaba Migel Antonioren liburuak eta aldizkariak lotzen dute Manuel Lekuona orduko zenbait joerekin eta literatur moldekin. Iñarraren bidez lotzen zaio Donostiako literatur mugimenduari, eta baita orduko irakurketa ohizkoenei ere. Aipatzekoak dira, besteak beste, “Euskalerrria” aldizkaria, “La Verdadera Ciencia Española”-ko liburu bilduma, eta poesi lanetan Verdaguer-en

idazlan guztiak. Ikusten denez, Antonio Arzak Iñarraren laguna izan behar zuen, eta berau egon zen “Etxetxiki”-n, Migel Antonioren jaiotetxean. Horregatik, euskal olerkirako joera berezko zerbait gertatze zen Manuel Lekuonaren famili giroan.

2. *Gasteizko Seminarioa*

Esan daiteke Manuel Lekuonaren literatur eitea eta nortasuna hemen finkatzen dela bere luze-zabalean: ordukoak ditu eragin berriak, ordukoak tradizio-altxorri buruzko ikaskuntzak eta azterketak, ordukoak teknikak eta gustamoldeak. Seminario eta elizbarrutiko zenbait erakunde eta langintzek osagarri ona dakarkio te autorearen kreaizozko idazlancei.

a. *Euskarazko katedra*

Euskarazko katedraduna zenez Seminarioan, nolerebaiteko zerikusia izan zuen ikastetxe hartako literatur mugimendu gaztearekin: ez eragile bezala bakarrik, baita lekuko bezala ere.

Erakunde barruko lan isilaren adierazpena “Gymnasiun” aldizkaria dugu. Beste sailen artean, literatura saila ere lantzen zuen argitalpen honek. Apaizgaiak zientzi eta literatur mailan trebatzeko zen. Agertzen da hitz-lauzko idazlanik, eta olerki berririk ere bai. Hanhemenka ikus daitezke handik urte batzutara euskal literaturaren esparruan aipamen bat jasoko duten zenbait izen: A. Zugasti, F. Loidi, D. Jakakortajaten, M. Errezola, Xalbador Zapirain eta abar.

Gasteizko Seminarioko olerki giroaren ezaugarriak bikainenetakoa Leketion ospaturiko VII Olerti-Eguna dugu. Azkue aita-semeen omenez egin zen urte hartan, 1936ko ekainaren 28n. Irabazleen izenak aldarrikatu eta sariak banatzeko orduan, erabaki hau eman zuten epai-mahaikoek: *Opazko Saria* Iñaki Otamendik jaso zuen (zilarrezko aritz-adarra), *Giza-adiñak* izeneko poema zela bide. Anjel Sukia izan zen ohorezko aipamenaren diploma jaso zuena, *Eusko apaizgaiarena* izeneko poemari esker. Gero, Manuel Lekuonari eman zioten bigarren saileko saria, epika deritzan ariko poema bati eskania, *lesu Aurraren Bizitza* deituriko idazlanari opa ziotena. Hiruok Seminario Nagusikoak ziren, apaizgaiak lehenengo biak, irakaslea hirugarrena.

Ez dugu ahaztu bear beste hau ere: F. Etxeberriak irabazi zuen lehenen saria, gai librean, Urretxuko Olerti Jaietan, 1933an; F. Loidik lehenengo saria, poemen sailean, Zarauzko Olerti Jaietan, 1934an; D. Jakakortajarenak bigarren saria, gai librean. Ernaniko Jaietan, 1932an. Hiruok ere iragan-berriak ziren Seminariok literatur girotik.

b. *Eusko Folklore*

Izen honekin aldizkari bat baino gehiago beste zabalagoko zerbait esan nahi genuke: lantalde bat, metodologia bat, kultur jokabide eta jarrera bat, argitaraldi bilduma bat, eta euskal kulturaren eragileen izen andana bat.

Literaturari bakarrik atxikiz, Manuel Lekuonak urtealdi honetan herri-literatura biltzen du, berau gero eskoletan aztertzen du eta hitzezko magisteritzan banatzen, eta azkenik idazkien bidez zabalkunderako prestatzen. Ahozko literaturaganako joera honek zeharo markatzen ditu autorearen gustamoldeak, teknikak, zuzeneko erreferentziak eta zitak, aurreragoko azterketetan ikus daitekenez.

c. Euskaltzaindiaren ardurapean

Arabako umeteria euskalduntzeko, plangintza bat asmatu zuten orduko apaiz gazteek. Gauza jakina da apaiz eginberritakoan Araban igarotzen zituztela apaizgintza hartuz geroko lehen urteak; eta euskal irakasle ezinhoubeak zitezkeela Bizkai-Gipuzkoatik zetozen elizgizon haiek.

Ekintza honek itzal bat izan zezan, eta eragozpenak jarri ez zitzaizten Euskaltzaindiaren ardurapean joan zen langintza hau guztia. Beste gauza asko bezala, ekitaldi hau ere gudateak suntsitu zuen.

Manuel Lekuonak ere Arabako umeak euskalduntzeko ihardunal dietan esku-hartu zuen; eta bere lanetako bat izan zen, euskara ume mailan erakusteko, jolasketat asmatzea. Eta ekitaldi honek bultzatzen du haur literaturaz arduratzera, eta berau espreski lantzeraz, Lekuona Zaharraren literatur ezaugarriarik jakingarrietakoa izateraino iristen delarik alderdi hau.

d. Elizbarrutiko euskal itzultzaile

Ba du Manuelek beste eginkizun bat, bere literaturgintzarekin oso loturik dagoena, batez ere prosagintzarekin. Elizbarrutiko euskal itzulpenen arduradun izana. Eliz agiriak euskaratu beharrak erkatze bat dakar erdarearen eta euskararen artean. Eta konparatze honek dinamika bat sortu ohi du, euskara estandarizatu baten mesedetan. Euskara gaurkoratu eta teknikara egokitu beharrak ondorio jakin batzuk dakartzi: hiztegi aberatsago eta mugatuagoa, esaldiak aukeran eta aukerakoak edukitzea, estilistitako baliabideak idazkeraren onuragarri erabiltzea.

Ariketa honek guztiak eragin jakingarria ote duen nago Manuel Lekuonaren prosa hain ezaguna finka zedin eta molda. Hitz landua, estilo argi eta dotorekoa da berea. Garbizaleen eta mordoiloen arteko, beti txukun eta herrikoi, aberats eta bizia. Gainerako beste zenbait xehetasun ekar dezagun, ondorengo azterketetan zerbait aipatuko dugu autorearen prosagintzari buruz.

3. Aldizkari eta argitaletxeak

Calahorratik Andoaina etortzen delarik, aro berri bat hasi ohi da Lekuonarentzat: prosagintzazko emaitzak. Urte hauetan lehenik “Egan”-en idazle laguntzaile bezala ari zaigu, eta erreportaiak egiteko joera markatzen digu bere literaturgintzan, batez ere edertiari eta euskal kulturari buruzko gaietan. Eta zerbait horrelako egiten digu “Euzko-Gogoa”-ko elkarlanetan ere.

Azkeneko hogei urte honetan, “Kardaberaz” Taldearen eraginpean, eta “Etor” argitaletxearen apioz, idazgintza jakin batetara makurtzen da auto-rea. Dibulgazio lanak euskaraz ere argitaratu beharrak prosa ez-literario bat lantzerara darama. Eta haur literatura ikastoletarako eta prestatu beharrak, berriz, bultzatzen du alor honetan zerbait egitera, batez ere *Txuri eta gorri eta kikirriki* mamitzera.

Hitz batean, egilearen biziabarrean literaturgintza Oiartzunen hasten da, Gasteizen finkatzen delarik eta goiena hartzen duelarik, eta azken fasea, berriz, Andoainen, bere zikloa berriro Oiartzunen isten dela. Pentsa daiteke, literatur lanari gutxiago eskaintzen diola bere baitatik. Poeta da lehenaldian, eta prosagintza ez literarioan bukatzen du bere emaitza. Hauek lirateke hartu dituen eragin nagusienak, eta ibili dituen joera nabarienak, gain begiratu batetan gauzak ikusiz.

II. IDAZLANEN SAILKAPENA

Idazkiei gainbegiratu bat eman ondoren, hau da lehenik nabaritzen dena M. Lekuonaren literatur idazlan pertsonaletan: haur literaturak duen garrantzia, bai luzezabalez, bai kalitatez. Euskal literaturaren barruan alderdi hau gutxiengo batek tajuz landu duenez, eta egin dena ere gutxi nabarmendua izan denez, ondo deritzagu Lekuona Zaharraren kasuan haur literatura bereziki aipatzeari.

Horregatik, bereizketa honek bi parte linkatzera garamatza: haur literatura eta helduen literatura. Gainerako sailkatzeak generoen eta mota desberdinen arabera egingo ditugu: poesia, ipuinak, teatroa, saiakera eta kantugintza. Hona hemen markarri nagusienak:

1. *Haur literatura*

- a.— *Teatroa*: Iesu Aurraren bizitza (1948).
- b.— *Ipuin eta olerkiak*: Txuri eta gorri eta kikirriki (1978).
- c.— *Jolasketak*: zenbaitzuk argitaratu gabeak; eta egin direnak ere hantzenka agertuak (1936 arte).

2. *Helduen literatura*

- a.— *Olerkiak*: “Oleri”-ren girokoak: Eroriak (1931).
Martiriaren aita ta ama (1931).
Azkeneko olagizona (1950).
Gerrateko nere Amabi Kantak (1949).
Olerki solteak.
- b.— *Teatroa*: Eun dukat (1935).
Zigor (1963).
Itxulpenak: Barbier-en Sorgiñak (1932).
Lartzabalen Okillomendi Alkate (1952).
Mayi Elissagaray-ren Ameriketako osaba (1965).

c.— *Saiakera*: Arte-izti: Estetika (1978).

d.— *Erligiozko kantugintza*: Eguberri kantuak.
Eliz kantuak.

Gainbegiratu honek bide ematen digu Lekuonak eskainitako literaturgintzaren hari nagusiak finkatzeko. Ikuspegi orokor honetatik, orain azterketak egitera irago behar dugu, literaturtasunaren aldetik gure iduriko jakin-garrienak diren idazkiak arakatzuz.

III. ONDORIO GISA

Lehenik esan behar genukeena da Manuel Lekuonaren kreaizio lanak han eta hemen berriaturik daudela, argitaraldi zeharo desberdinetan, eta zaila gertatzen dela lanei hurbilketa bat egitea. Horregatik ondo etorria izango da egilearen *Idaz-lan Guztiak* bilduman literaturgintzari eskainirik aterako den alea. Errazturik gel daitezke aipatu zailtasunak.

Euskal literaturari buruzko eskuliburutan Lekuona Zaharra teatrogile, poeta eta prosalari bezala agertzen da; orokorki bezain laudoriotsu eginik dago bere aurkezpena. Geure aldetik, Literaturaren hiru barrutitan finkatu dugu Lekuonaren gaitasun berezia: haur literaturan, konta-poesian, saiakeran.

Euskarazko haur literaturaren esparruan autoreak antzerkia, olerkia eta ipuinak landu dizkigu. Bai *Iesu Aurraren bizitza*, bai *Txuri eta gorri eta kikirriki* eta bai Arabako umeentzat egindako olerkitxoak, lekukotasun ederra egiten dute gure hizkuntzan umei eskaini zaion literaturan. Ikusirik bere estilizazio-prozedurak, berak dakarzkigun edukin kulturalak eta klitxe herrikoiak, bere literatur baliabideak eta estetika joerak Manuel Lekuonak aparteko aipamena merezia duela esango genuke euskarazko haur literaturaren historian.

Konta-poesia da bigarren mailan adieraziko genukeena. *Gerrateko nere amabi kantak* eta "Oleri"-ren ingurunekeo poesiak ezaugarri berezi bat dakarkigute: konta-poesia. Egileak berak esana dugu: "Narratibatik kanpo ateratakoak eskutik erortzen zaizkit". Lekuona Zaharrak gutxi bezala bizi eta sentitu ohi du kontaeraren egiturak berekin duen esanahi sinbolikoa eta emozio lirikoa. Eta alderdi hau aipagarria dela jotzen dugu, konta-poesiarako ez gustorik eta ez jakintzarik dagoen une honetan, bai bertsolarietan eta bai olerkarietan hoirelako teknikak oso gutxi erabiltzen diren garaian.

Prosa ez-literarioa deiturikoa litzateke Lekuonaren literaturgintzan hirugarrenik bereziko genukeena. Gaitasun berezia agertu digu autoreak saiakerak eta erreportaiak egiteko, batez ere arteari dagozkionetan. Gaurkoa baino estilo zaharragoko batetik abiatuz, sintesi ederrean biltzen dizkigu aintzinako teknika deskriptiboa, herri hizkuntza aukeratua, gaien kontzeptu zehazta, sena pedagogikoa eta azalpenaren joskerak estetikoa. Gairik elkorrean ere, eta gairik aseptikoan, Manuel Lekuonak beti utziko du

literatoen esku artelaria. Dohai jakingarriak aurki ditzakegu herri mailako prosatik prosa ikasi baterantzako ibilbidean.

Gure azterketaren ondorio hauek ez ditugu bukatu nahi Lekuona Zaharraren tankera literarioaz, literatur eitteaz, zerbait esan gabe. Urtearen ibilbide telurikoan Eguberria kantatuko du, kristautasunaren misteriotan Jesusen Jaiotza, familiako bizitzan haurra eta ama, lirikaren esparruan idilioa, kulturaren estadiotan herri-literatura ahalik-eta hasierazkoena, formula zaharrenetan.

Berak ez du ikerketan adinbat ihardun izan literatur kreazioan. Aldian aldiko literaturgilea dugu, gerraz geroztik, *Zigor* egitea izan ezik, asmamen-lan bererik eta luzazkorik eduki gabea. Baina artista izan da beti, hitzaien erabilkeran esku onekoa.

Euskal gizarteari begiratuta, bere literaturak zer eragin izan duen eta zer suposatzen duen, "Geroak esan beza" Baina iritziak iritzi, behin baino gehiagotan harridura eta gozotasuna sortzen duten pasarteak aurkituko ditugu, han eta hemen, Manuel Lekuonak utzi dizkigun antzerki, olerki, kontraera eta saiakeretan.